

siyondur. Bu mektuplar, Abdullah Ken-nûn'un tahkikiyle, *Resâ'il Sa'diyye* adı altında hükümdar mektuplarına dair bir başka koleksiyon içerisinde yayımlanmıştır (Tıtvân 1954). Fiştâlî'nin arkadaşı olup kendisiyle mektuplaşmış bulunan Makkarî onun *Takdimü'l-imâm* adlı bir eserinden de söz etmektedir (*Ravzatü'l-âs*, s. 126).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülazîz el-Fiştâlî, *Menâhilü's-şafâ* (nşr. Abdülkerîm Küreyyim), Rabat 1972, nâşirin mukaddimesi, s. 1-24; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-ḥicâl*, III, 129-130; a.mlf., *el-Müntekâ'l-makşûr* (nşr. Muhammed Rezzûk), Rabat 1986, I, 34-39; Makkarî, *Nefḥu't-tib*, V, 22-29; VI, 49-59; VII, 68, 81-82; a.mlf., *Ravzatü'l-âs* (nşr. Abdülvehhâb b. Mansûr), Rabat 1383/1964, s. 31, 70, 112-163; a.mlf., *Fethu'l-müte'âl*, Haydarâbâd 1334/1915, s. 241-245; Hafâcî, *Reyhânetü'l-elibbâ*, I, 365-366; İbn Ma'sûm, *Sûlâfetü'l-aşr*, Kahire 1324/1906, s. 582-589; Muhammed el-İfrenî, *Nüzhetü'l-ḥadî* (nşr. O. Houdas), Paris 1888, s. 152-157; Kâdirî, *Neşrû'l-meşânî*, I, 102, 241-248; Selâvî, *Kitâbü'l-İstikşâ*, V, 116-117, 136-143; Muhammed el-Besîr el-Ezherî, *el-Yevâkitü's-şemîne*, Kahire 1325/1908, s. 222-224; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 298; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 680; Abdullah Kennûn, *Resâ'il Sa'diyye*, Tıtvân 1954, s. 237; a.mlf., *en-Nübûgu'l-Mağribî fi'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1395/1975, I, 273-274; Abdüsselâm b. Abdülkâdir b. Süde, *Delilü mü'errihi'l-Mağribî'l-aķşâ*, Dârülbeyzâ 1960-65, I, 161-162; Abbas el-Cerrârî, *Müveşşahât Mağribiyye*, Rabat 1973, s. 126, 154; Abbas b. İbrâhîm, *el-İ'lâm*, VIII, 434-442; Muhammed Hacî, *el-Hareketü'l-fikriyye*, Rabat 1396/1976, I, 18, 152, 176; II, 400; Muhammed b. Tâvî, *el-Vaḥî bi'l-edebi'l-'Arabî*, Dârülbeyzâ 1404/1984, III, 681-690; Necât el-Merîni, *Şi'ru 'Abdül'azîz el-Fiştâlî*, Rabat 1986, s. 77-242, 420-439; E. Lévi-Provençal, "Abd al-'Aziz b. Muḥammad", *Et²* (Fr.), I, 60.

NECÂT EL-MERÎNÎ

FİTEN ve MELÂHİM

(الفتن و الملاحم)

Gelecekte ortaya çıkacak sosyal kargaşa, iç savaş gibi önemli olaylar ve kıyamet alâmetlerine dair haberlerle bunlara ilişkin literatürü ifade eden terim.

Fiten, sözlükte "değerli madenleri saf olup olmadıklarını tesbit etmek amacıyla ateşte eritmek" anlamındaki *fetn* (fütûn) kökünden türeyen *fitne* kelimesinin çoğuludur. *Fitne* masdar olarak "sınamak, nimet veya sıkıntı ile denemek", isim olarak "tutkunluk, sapıklık, kargaşa" mânalarında kullanılır. Kur'an'da genellikle "insanın isyan veya sabrını ölçmeye yönelik her tür ilâhî imtihan" anlamına gelen *fitne* kelimesinin "günah, fîsk ve fücûr, inkârcılık, savaş, yangın,

zelzele, kargaşa" şeklindeki mânaları zamanla daha çok yaygınlık kazanmış; özellikle hadis literatüründe bu kelime, İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan sosyal kargaşa, anarşi ve iç savaş gibi ümmet bütünlüğünü bozan her türlü yıkıcı faaliyeti ifade etmek için kullanılmıştır (bk. FİTNE). **Melâhim**, sözlükte "bir işi sağlam yapmak, eti kemiğinden ayırmak, birine et yedirmek" anlamındaki *lahm* kökünden türeyen *melhame* kelimesinin çoğuludur. Melhame daha çok "ağır zayıt ve bozgunla neticelenen savaş ve fitne anında çıkan büyük karışıklık; bu olayların gerçekleştiği yer" mânalarına gelmektedir (*Lisânü'l-'Arab*, "İhm" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "İahm" md.; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, "İhm" md.). İbn Fâris ve İbnü'l-Esîr, melhamenin "şiddetli çatışma" şeklindeki anlamının savaşta çarpışan insanların birbirine girmesi, ölenlere ait cesetlerin savaş alanında bir et yığını oluşturmaları gibi hususlarla ilgili olduğunu kaydederek (*Mu'cemü mekâ-yisi'l-luġa*, "İhm" md.; *en-Nihâye*, "İhm" md.). MacDonald ve G. van Vloten gibi müsteşrikler ise bu kelimenin İbrânîce'de "gıda, ekmek ve savaş" anlamlarına gelen *lehem* veya *milkhama* kökleriyle ilişkili olduğunu düşünmektedirler (İA, VII, 659; Vloten, s. 68; krş. Y. Kucman, *Kâmûsü 'İbrî-'Arabî*, "ftn", "İhm" md.leri). Ayrıca sözlükte "karıştırma, atın koşması ve bulunduğu yeri eşeleyip karıştırması" mânasındaki Habeşçe asıllı *herc* kelimesinin de (*Lisânü'l-'Arab*, "hrc" md.; *Kâmûs Tercümesi*, "hrc" md.) bilhassa hadis literatüründe *fiten* ve *melâhim* mânasında, özellikle de "müslümanların birbirini öldürmesi" anlamında kullanıldığı görülmektedir (meselâ bk. İbn Mâce, "Fiten", 10). Kıyametten önce yaşanacağı belirtilen "herc günleri" hakkında hadis kaynaklarında oldukça ayrıntılı bilgi bulunmaktadır (Buhârî, "Fiten", 5; Müslim, "İlim", 11, "Fiten", 18, 56, 130; Ebû Dâvûd, "Fiten", 1, 2; Tirmizî, "Fiten", 31, 59; İbn Mâce, "Fiten", 10, 14, 25-26, 33; *Müsned*, I, 439, 448; IV, 182; V, 25, 389, 445; *el-Muvaṭṭa'*, "Ḳur'ân", 33). *Herc* kelimesi bu anlamda bazı tabakat kitaplarında da kullanılmıştır (meselâ bk. İbn Sa'd, V, 162).

Kur'an-ı Kerim'de *melâhim* ve *herc* kelimeleri geçmemekte, ancak başka lafızlar kullanılarak gelecekte vuku bulacak olumlu veya olumsuz bazı hadiseler işaret eden (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/186; er-Rûm 30/2-4; el-Feth 48/16, 27), kıyamet ve âhîret alâhî gibi konu-

larda ayrıntılı bilgi veren (meselâ bk. el-A'râf 7/187; el-Hac 22/1-2; el-Müzzemmil 73/17) pek çok âyet bulunmaktadır.

Hadis kitaplarında müstakil bölüm başlığı olarak da kullanılan *fiten* ve *melâhim* terimleri yanında *herc* kelimesi de geniş ölçüde yer almaktadır. Ancak hadis literatüründe bu kelimelere, "İslâm toplumunda çeşitli dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan her tür sosyal kargaşa, savaş ve ölümle sonuçlanan olay, kıyametten önce zuhur etmesi beklenen alâmetler" şeklinde bir mâna yüklendiği dikkati çekmektedir. Bu kaynaklarda *fiten* ve *melâhim* kelimelerine, daha ilk dönemlerden itibaren "içtimâî ve ahlâkî çözülme" anlamı yanında "müslümanların iktidar uğruna birbirlerine karşı giriştikleri silâhlı mücadele, siyasî-içtimâî kargaşa" şeklinde bir mâna verildiğini gösteren çeşitli rivayetler bulunmaktadır (meselâ bk. Buhârî, "Fiten", 17; Tirmizî, "Fiten", 60). İlk dönem müelliflerinden Ya'kûbî, Hz. Hasan'ın Muâviye ile yaptığı anlaşmanın gerekçesini "fitnenin zuhurunu önleme" şeklinde açıklarken *fitne* kelimesine "siyasî ve içtimâî alanda ortaya çıkması muhtemel karışıklık" anlamını vermektedir (*Târîḥ*, II, 215). Ancak bütün hadis imamlarının söz konusu terimlere aynı mânayı verdiği söylenemez. Nitekim Buhârî ve Tirmizî, müslümanlara zarar veren ve onları Allah'ın yardımından mahrum bırakan her tür olay ve iç kargaşadan, düşmanla yapılan silâhlı mücadeleden, ayrıca kıyamete doğru vukuu beklenen alâmetlerden söz eden bütün hadisleri eserlerinde "Kitâbü'l-Fiten" başlığı altında nakletmişlerdir. Müslim ise aynı muhtevadaki hadisler için "Kitâbü'l-Fiten ve eşrâti's-sâ'a" başlığını kullanmıştır. İbn Mâce, eşrâtü's-sâ'a ve *melâhim* terimlerini "Fiten" ana başlığının alt başlıkları olarak kaydetmiştir. *es-Sünen*'inde *fiten* ve *melâhim* terimlerine birbirinden farklı anlamlar veren ve bunları ayrı birer başlık halinde kullanan muhaddis ise Ebû Dâvûd es-Sicistânî'dir. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî de bu iki terime ayrı mânalar vererek yakın gelecekte vuku bulacak olaylara *fitne*, uzak geleceğe ait olaylara ise *melâhim* adını vermiştir (*et-Tezkire*, s. 523-584). İbn Teymiyye ile onu takip ettiği anlaşılan Azîmâbâdî ise *fiteni* müslümanlar arasında çıkan iç savaş, kargaşa ve bozgunculuk gibi hadiseler için, *melâhimi* de müslümanlarla gayri müslimler arasında cereyan eden savaşlar için kul-

lanmaktadırlar (*Mecmû'u Fetâvâ*, XIII, 255; a.m.f., *Tefsîru sûreti'l-Keşşer*, I, 244; *'Awnü'l-ma'bûd*, XI, 407-408).

Hadis literatüründe ve çeşitli tarih kaynaklarında geniş şekilde yer alan fiten ve melâhim haberlerinin kaynağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hadis külliyyatının konuyla ilgili bölümlerinde, Hz. Peygamber'in kıyamete kadar zuhur edecek olan bütün fitneleri haber verdiği (Buhârî, "Fiten", 25; Müslim, "Fiten", 22-25; Tirmizî, "Fiten", 24), fitneye karışacak 300'den fazla kişinin adını, nesebini, kabilesini bildirdiği (Ebû Dâvûd, "Fiten", 1) ve ümmetinin nerele-re kadar hükümrân olacağına muttali kılındığı (Müslim, "Fiten", 19; Ebû Dâvûd, "Fiten", 1; *Müsned*, V, 278, 284) yolunda rivayetler yer almaktadır. Ayrıca Resûl-i Ekrem'in toplumun yaklaşan fitnelerden nasıl etkileneceğini, bu fitnelerin Medine evlerinin arasına yağmur gibi yağıp deniz dalgaları gibi yayılacağını, her taraflı gecenin karanlıkları gibi saracağını belirttiği ve her fitnenin bir öncekini aratacağını, bu yüzden hayatta olanların kabirlerdekilere gıpta edeceklerini ifade ettiği zikredilmektedir (Buhârî, "Fiten", 4, 6, 17, 23; Müslim, "Fiten", 1, 9-13, 26-28, 53-54; Ebû Dâvûd, "Fiten", 1, 2; Tirmizî, "Fiten", 27, 60). Aynı eserlerde Hz. Peygamber'in, müslümanların fitne dönemlerinde sabır ve teennî ile hareket etmeleri ve imkân nisbetinde kalabalıklardan kaçınmaları gerektiği yolundaki tavsiyelerine de dikkat çekilmektedir (Ebû Dâvûd, "Fiten", 3; İbn Mâce, "Fiten", 3, 10, 12, 24). Ebû Abdullah el-Halîmî, Kâdî İyâz ve Fahreddin er-Râzî gibi âlimlerin temsil ettiği bir görüşe göre bu haberlerin kaynağı doğrudan doğruya Resûl-i Ekrem'dir (Elmalılı, II, 1090-1091). İbn Haldûn, bu tür rivayetlerin bir kısmını Hz. Peygamber'in bildirdiği gaybî haberler olarak mütalaa etmekle beraber daha çok konunun psikolojik yönüne dikkat çeker. İnsanda mevcut olan gayba dair bilgi elde etme arzusu ile geleceği merak duygusunu fitrî bir temayül şeklinde niteleyen İbn Haldûn, bu temayülün insanlık tarihi boyunca muhtelif şekillerde tatmin edilegeldiğini belirtir (*Mukaddime*, II, 821-823).

Çeşitli kaynaklarda fiten ve melâhimle ilgili olarak yer alan rivayetlerle bazı eser adları konunun İslâm öncesine dayandığını göstermektedir. Birçok müellife göre bu haberlerin büyük bir kısmı Kâ'b el-Ahbâr, Temîm ed-Dârî ve Vehb b. Münebbih gibi yahudî veya hristiyan

iken müslüman olan kişilere dayanmaktadır (bu rivayetler ve eser adları için bk. İbn Kuteybe, s. 362; Taberî, *Târîh*, V, 393; VI, 142; Nuaym b. Hammâd, s. 18-19; Makdisî, II, 165; Kurtubî, s. 543; Makrîzî, V, 525; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, I, 13; Sezgin, VII, 43-46, 64, 212, 314-317). Günümüzde de Batılı yazarlar dikkatleri bu noktaya çekmekte, bu tür haberlerin bir kısmının çeşitli sosyal ve psikolojik faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmış olabileceğini vurgulamaktadır (meselâ bk. *İA*, VI, 779). Fiten ve melâhimle ilgili bazı haberlerde zamanın devamlı olarak kötüye gideceği (Buhârî, "Fiten", 5; Tirmizî, "Fiten", 25), ortaya çıkan her yeni fitnenin bir öncekini unutturacak kadar kötü olacağı (Buhârî, "Fiten", 6), karışıklık çıktıktan sonra bir daha sulh ve sükûnetin avdet etmeyeceği (Tirmizî, "Fiten", 32) şeklinde karamsar tablolar çizen rivayetler yukarıdaki görüşleri belirli ölçüde doğrulamaktadır. Ayrıca ümmetin istikbali konusunda ümit kırıcı ifadeler içeren bu tür haberlerin hem sosyal vâkıalarla, hem de geleceğe dair pek çok iyimser rivayetle uyuşmadığı görülmektedir (meselâ bk. *Müsned*, IV, 273; Buhârî, "Fiten", 25).

İstikbale dair haberler Şîa geleneğinde çok özel bir yere sahiptir. Her ne kadar çeşitli kaynaklarda Ehl-i beyt büyüklüklerine isnat edilen cefr ve melâhimle ilgili haberlerin aslı olmadığı kaydedilmekteyse de (M. Dervîş el-Hût, s. 372) geleceğe dair bilgilerin Ehl-i beyt'e vehbî olarak bağışlandığını savunan Şîiler'e göre, her imamın nezdinde hem bütün peygamberlerin hem de kendisinden önceki imamların sahip olduğu bilgiler bulunmaktadır (Ali Nemâzî, VI, 192-201). Şîa'nın cefr yanında gayb haberlerini öğrenmek üzere başvurduğu diğer bir kaynak da Hz. Fâtîma'ya ait olduğu ileri sürülen mushaftır. Şîî literatüründe, bu mushafın içinde kıyamete kadar yönetimde bulunacak bütün idarecilerin adlarının ve meydana gelecek olayların kayıtlı olduğu iddia edilmektedir.

İslâm âleminde genel kabul gören kanaate göre ilk fitne Hz. Osman'ın şehâdetiyle başlamış, bunu Cemel Vak'ası, Sıffin Savaşı, Hâricî ayaklanmaları, Harre olayı, Haccâc b. Yûsuf'un Mekke'yi muhasarası ve Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesi gibi olaylar takip etmiştir (Taberî, *Târîh*, V, 48, 72, 482-495; VI, 174; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 253, 285-290).

Hadis kitaplarında, fitnelerin her birine doğrudan veya dolaylı olarak işaret

ettiği öne sürülen bazı rivayetler bulunmaktadır. Meselâ Hz. Ömer'in ölümüyle fitne kapısının açılacağını (Buhârî, "Menâkıb", 25) ve Hz. Osman'a, kendisine giydirilecek olan hilâfet gömleğini za-limlerin keyfi için çıkarmaması gerektiği yolunda Resûl-i Ekrem'in tavsiyeleri bulunduğunu (Tirmizî, "Menâkıb", 18) belirten rivayetlerin Osman dönemindeki fitnelere işaret ettiği kabul edilir. Hav'eb köpeklerinin Hz. Âişe'ye havlayacağını (*Müsned*, VI, 52, 97) ve Hz. Peygamber'in Zübeyr b. Avvâm'a, "Eğer Ali ile savaşarsan ona zulmetmiş olursun" dediğini bildiren rivayetlerin (Süyûtî, II, 233) Cemel Vak'ası'na; yine Resûl-i Ekrem'in Ammâr'a, "Seni âsi bir topluluk öldürecek" (Müslim, "Fiten", 72-73) şeklinde hitap ettiğini bildiren rivayetle, "Da-vaları bir olan iki büyük topluluk savaşmadıkça kıyamet kopmaz" (Müslim, "Fiten", 17) şeklindeki beyanının Sıffin Savaşı'na işaret ettiği şeklinde görüşler vardır. Bunlardan başka, fiten hadisleri çerçevesine giren rivayetlerde Hz. Peygamber'in Hâricî isyanlarını, Kerbelâ olayını vb. hususları haber verdiği ileri sürülür (meselâ bk. Buhârî, "Menâkıb", 25; Müslim, "Zekât", 158-160; *Müsned*, III, 265, 342; IV, 294; örnek olarak zikredilen bu rivayetlerle ilgili tenkit ve değerlendirmeler için bk. İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, VI, 259; Zehebî, IV, 200; Ali el-Kârî, *el-Maşnû*, s. 211-212).

Çeşitli kaynaklarda yer alan fiten ve melâhime dair haberleri gayb ile ilgili rivayetler arasında değerlendirmek gerekir. Ayrıca bu rivayetlerin, özellikle Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra ortaya çıkan iktidar mücadeleleri sırasında farklı tavırlar sergileyen gruplar tarafından güçlü bir savunma aracı olarak kullanıldığı, olaylara kendi tercihleri doğrultusunda yön vermek isteyen zümrelerin, kendilerince benimsenen tavrın Hz. Peygamber tarafından da onaylanan bir yöntem olduğunu belirtmek amacıyla bu tür rivayetlere başvurdukları gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır.

Fiten ve melâhim haberlerinin bir kısmının kıyamete yakın vuku bulacağı bildirilen hususlarla ilgili olduğu bilinmektedir. Kıyamet alâmetleri (eşrât-ı sâat) olarak anılan bu olaylar henüz gerçekleşmediğinden bunlara dair haberlerin metin yönünden değil isnad açısından ele alınması gerekmektedir. Bu arada uzak geleceğe ait haberlerin büyük bir kısmının, ilk fitne döneminde meydana gelen olayların müminler üzerinde uyan-

dırdığı ümitsizlik duygularını yansıttığı da görülmektedir. Bu tür rivayetlerde kötülüklerin toplumda giderek yaygınlaşması hususu kaderin bir sonucu olarak gösterilmekte, müslümanlar için çok karamsar bir istikbal öngörülmektedir. Halbuki bu anlayış, İslâm'ın geleceğin parlak olacağını haber veren nasları ile çeliştiği gibi tarihî realiteye de uymamaktadır (Çelebi, s. 149-152).

Hız. Peygamber'in gelecekte vuku bulacak bütün fitne ve şerhleri teker teker haber verdiği, dünyanın onun önüne konulup ileride gerçekleşecek her türlü olayın kendisine gösterildiği şeklindeki rivayetler hem Kur'an ve Sünnet'in ruhuna hem de vâkıya ters düşmektedir. Zira Kur'an-ı Kerim'de gaybı bilmenin, zaman ve mekân kaydı olmaksızın küçük büyük, gizli âşikâr her şeye, her hadiseye vâkıf bulunan Allah'a mahsus olduğu, göklerin ve yerin gaybının yalnızca O'nun tarafından bilindiği, gayb anahatlarının O'nun nezdinde bulunduğu bildirilmektedir (el-En'âm 6/59; Yûnus 10/20; Hûd 11/123; en-Nahl 16/77; en-Neml 27/65; ayrıca bk. GAYB). Bunun yanında yine Kur'an'da Allah'ın, resullerinden dilediğine gaybdan haber vereceği hususunda da yer almaktadır (Âl-i İmrân 3/179; el-Cin 72/26-27). Buna göre peygamberlerden bazıları zaman zaman vahye dayalı gaybî haberler almışsa da bunun, bütün hayat safhalarını içine alacak şekilde genelleştirilemeyecek özel ve istisnâî bir durum olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Gayb konusunda Kur'an'da hâkim olan genel ilke göz önüne alındığı takdirde her türlü gaybî bilginin mutlak mânada Allah'a mahsus olduğu ortaya çıkar. Peygamberler ve melekler de dahil olmak üzere hiçbir mahlûkun kendi imkânlarıyla gaybdan haber vermesi mümkün değildir (bk. Hûd 11/31; Lokmân 31/34; el-Ahkâf 46/9). Siyer ve hadis kitaplarında yer alan bazı bilgiler içinde Hz. Peygamber'in gayba vâkıf olmadığını gösteren örnekler bulmak mümkündür. Meselâ Hz. Âişe, "Peygamber'in gelecekte olacak şeyleri bildiğini iddia eden kimse Allah'a iftira etmiş olur" (Müslim, "İmân", 287; Tirmizî, "Tefsîr", 7) demektedir, mahşerde ümmetinin affedilmesini isteyen Resûl-i Ekrem'e, "Sen onların senden sonra neler yaptıklarını bilmiyorsun" denileceği haber verilmekte (Buhârî, "Fiten", 1), ashtapan Osman b. Maz'ûn'a, "Allah'ın sana ikramda bulunacağına şehâdet ederim" diyen Ümmü'l-Alâ'ya Hz. Peygamber'in,

"Ben Allah'ın elçisi olduğum halde ne muamele göreceğimi bilmiyorum" dediği (Buhârî, "Cenâ'iz", 3) bildirilmektedir.

Buhârî şârihlerinden Şemseddin el-Kirmânî Hz. Peygamber'in gayba dair haberlerini icmâlî ve tafsîlî olmak üzere ikiye ayırmakta, bunlardan tafsîlî olanların ancak vahiyle bilinebileceğini kaydetmektedir (*Şerhu'l-Buhârî*, VII, 55). Gayba ilişkin icmâlî haber tabiriyle Resûl-i Ekrem'in gelecek hakkında söylediği, genel hüküm bildiren sözleri kastedilmektedir. "Fitnelerin yaklaştığı, bunların toplumda deniz dalgaları gibi halka halka yayılacağı, bu tür sosyal huzursuzlukların bir defa zuhur ettikten sonra bir daha durmayacağı" gibi ifadeler bu kabil-dendir. Onun bu sözlerini, şahsî fetânet ve basîreti dolayısıyla müstakbel tehlikelere karşı ümmete yönelik nebevî uyarılar olarak kabul etmek gerekir. Nitekim şahâbîler, fitne olaylarının zuhurundan hemen sonra Hz. Peygamber'in bu konulardaki sözlerini daha iyi kavrayabildiklerini söylemişlerdir (Taberî, *Câmî'u'l-be-yân*, XIII, 473-475). Son devir âlimlerinden M. Reşid Rızâ da meleklerin varlığı, cennet, cehennem ve kıyamet gibi konularda verilen gaybî haberlerin vahye dayanan açık bilgiler, bunun dışındaki haberlerin ise naslardan istinbat edilmiş şahsî değerlendirmeler olduğu kanaatinde-dir (*Tefsîrû'l-menâr*, IX, 504-505).

Fiten ve melâhime dair bütün haberlerin icmâlî nitelikte olmadığı bilinmektedir. Bu haberlerin arasında belli kişi ve olaylarla ilgili tafsîlî bilgi verenler de bulunmaktadır. Bunlar öncelikle isnad sıhhati ve vahiy ürünü olup olmama açısından ele alınıp incelenmeli, ardından da Kur'an, mütevâtir sünnet ve tarihî olaylara uyup uymadıkları kontrol edilmelidir (*Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 98-99). Kısaca ifade etmek gerekirse, Hz. Peygamber'e nisbet edilerek onun kendisinden sonra meydana gelecek bazı hadiseler hakkında tafsîlî bilgiler verdiğini bildiren bütün rivayetler ihtiyatla karşılanmalıdır. Nitekim ashabın bu tür olayların vukuundan önce herhangi bir tedbire başvurmaması da onların bu hadiseler hakkında bir ön bilgiye sahip bulunmadıklarını göstermektedir. Nuaym b. Ham-mâd'ın konuyla ilgili olarak kaydettiği bazı rivayetlerden ashabın bu tür konuları kendi aralarında dahi konuşmadıkları anlaşılmaktadır (*Kitâbü'l-Fiten*, s. 19).

Literatür. Dinî literatürde oldukça geniş bir yer işgal eden fiten ve melâhim haberleri bazı eserlerin ana bölüm veya

alt başlıklarını teşkil ederken konuyu müstakil olarak inceleyen eserler de kaleme alınmıştır. Bu arada gaybı keşfetme vasıtası olarak ilm-i nücûmdan faydalanılabileceğini ileri sürenler cefr ile ilm-i nücûmu birleştirerek melâhim türünden bazı eserler yazmışlardır. Bundan dolayı genellikle hadis külliyyatı içinde mütalaa edilen, bazan da tarihe dair eserlerde ele alınan özel anlamdaki fiten ve melâhim literatürü yanında, gelecekteki bir kısım hadisenin vukuuna ilişkin ön bilgiler vermek amacıyla ve daha çok ilm-i nücûm usullerinden, sayı ve harfler arasındaki münasebetlerden (vefk) hareket edilerek yazılmış "melhame" (melâhim) başlıklı eserler de mevcuttur. Nitekim Câhiz, ahkâm-ı nücûma dayalı olarak kaleme alınan ve yılın gelecek meteorolojik olayları hakkında tahminler ihtiva eden Hint kaynaklı eserlerin bulunduğunu belirtir (*DîA*, VII, 217). Milletlerin, devletlerin veya bütün İslâm dünyasının gelecekteki siyasî ve içtimâî mukadderatını açıkça veya rumuzlar yoluyla vukuundan önce bildiren bu eserler "Kitâbü'l-Hidsân" genel başlığı altında incelenmektedir (Ya'kûbî, II, 326; Taberî, *Târîh*, VII, 320, 422). Kitâb-ı Mukaddes'e göre Benî İsrâîl peygamberlerinden ve kutsal kitap yazarlarından biri olan Dânyâl'a, müstakbel dünya saltanatlarının seyri hakkında kaleme alınmış bazı risâleler nisbet edilmektedir (Kohlberg, s. 142-143). Fuat Sezgin, Dânyâl'a nisbet edilen bu risâlelerle birlikte Büyük İskender'e ait olduğu ileri sürülen *Melhametü's-San'a 'ale'l-kevâki-bi's-seyyâretis-seb'a*, Plotemaios'un Dânyâl'dan rivayet ettiği kaydedilen *Kitâbü'l-Melhame* ve Hipokrat'a ait olduğu belirtilen *Melhametü Dânyâl* adlı eserleri de zikretmektedir (*GAS*, VII, 43-46, 64, 212, 314-317).

İslâm tarihi boyunca özellikle çeşitli hânedanların geleceği konusunda yazılmış pek çok melâhim örneği vardır. İbn Haldûn, Hârûnürreşid ile Me'mûn'un müneccimliği görevinde bulunan Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin, ilm-i nücûm hesaplarına dayanarak Abbâsî hilâfetine mukadderatı konusunda kaleme aldığı bir melhamenin Moğol istilâsı sırasında kaybolduğunu bildirir (*Mukaddime*, II, 834). Bu risâlenin, İbnü'n-Nedîm tarafından Kindî'ye nisbet edilen *el-İstidlâl bi'l-küsûfât 'ale'l-havâdis* (*el-Fihrist*, s. 318) adlı risâle ile aynı eser olması muhtemeldir (*DîA*, VII, 217). İbn Haldûn ayrıca İbn Mürâne, Hevşinî, İbn Sînâ, İbn Akb,

Bâcerbekî ve Dânyâlî gibi müelliflerin adlarını zikrederek bunların lugaz ve muammâya benzer tarzda yazdıkları manzum melhamelerden de bahseder (*Muḥaddime*, II, 821 vd.). Bazı bio-bibliyografik eserlerde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye, Osmanlı sultanlarının hükümlerlik süreleri hakkında tahminlerin yer aldığı *eş-Şeceretü'n-nu'mâniyye fi'd-devleti'l-ʿOsmâniyye* adlı apokrif bir eser nisbet edilmektedir (Brockelmann, I, 799; *İA*, VIII, 547). Çeşitli kişiler tarafından serhedilen bu eserin (*DîA*, VII, 218), Sadred-din Konevî'ye ait *el-Lem'atü'n-nûrâniyye fi ḥalli müşkileti'n-nu'mâniyye* adlı şerhi önemlidir (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 657). Gayb konusuyla ilgili bazı risâlelerini *Mefâtîḥü'l-gayb* adıyla neşreden (Kahire 1907) Mısırlı âlim Ahmed Mûsâ ez-Zerkâvî, yeryüzünde meydana gelen olayların ilm-i nücûm usullerine göre önceden nasıl bilinebileceği konusunu işlediği beşinci risâlesine "el-Melâḥim" adını vermiştir.

Hadis kitaplarında "fiten, melâḥim, eş-râtû's-sâa, imâre, megâzî, menâkıb, sıfatü'l-kıyâme" gibi başlıklar altında bu tür haberlere yer verildiği bilinmektedir. Mustafa el-Adevî, çeşitli hadis kaynaklarında yer alan bu rivayetleri *eş-Şaḥîḥü'l-müsneḍ min eḥâdisi'l-fiten ve'l-melâḥim ve eş-râtû's-sâ'a* başlığı altında bir araya getirerek neşretmiştir (Riyad 1991). Cezzâ' eş-Şemmerî de *el-Fiten fi'l-âşâr ve's-sünen* adlı eserinde (Küveyt 1985) aynı konuyu işlemektedir.

Fiten ve melâḥim konusu İbn İshak, Vâkıdî, İbn Sa'd, Taberî ve İbn Kesîr gibi tarihçiler tarafından da bazı münferit olaylar veya başlıklar halinde ele alınmıştır. İslâm tarihine ve âhiret hallerine ayrılmış iki ayrı kitap şeklinde mütalaa edilebilecek olan *el-Bidâye ve'n-nihâye*'nin müellifi İbn Kesîr, eserinin ikinci kısmında Kur'an-ı Kerîm ve hadislerde haber verilen kıyamet âlemlerinden, kıyamet günü vuku bulacak olaylardan ve bütünyle âhiret hayatından bahseder. Müellif bu eserinde, ele alınan bazı siyasî olayların Hz. Peygamber tarafından önceden haber verildiğini söyleyerek bu tür olayları hadislerle yorumlamaya çalışır. Muhtelif baskıları bulunan eserin ikinci kısmını oluşturan *en-Nihâye*, üç ayrı kişi tarafından tahkik edilerek farklı adlarla iki cilt halinde yayımlanmıştır (*DîA*, VI, 132). *en-Nihâye*'nin Ahmed Abdüşşâfi tarafından *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâḥim* adıyla gerçekleştirilen yeni bir neşri yanında (Bey-

rut 1988) Yûsuf Ali Bûdeyvi, eserin üçte birine tekabül eden fiten ve melâḥim kısmını *el-Fiten ve'l-melâḥim el-vâkı'atü fi âhiri'z-zamân* adıyla yayımlamıştır (Beyrut 1414/1993; ayrıca bk. *el-FİTEN ve'l-MELÂḤİM*).

İslâm akaidinde iman-küfür sınırı, irade hürriyeti ve kader gibi önemli kelâm meselelerinin tartışma konusu haline getirilmesine tesir eden Cemel Vak'ası ve Sıfîn gibi olayların ele alındığı eserler de fiten ve melâḥim literatürüne dahil edilmektedir. Kurtubî, kabir ve âhiret hayatı hakkında kaleme aldığı *Tezkiretül-Kurṭubî*'sinde fiten ve melâḥim konusuna oldukça geniş yer vermiştir (s. 523-712). Muhammed b. Abdülvehhâb *el-Mû'elleftâ'*'nın bir cildini "Eḥâdis fi'l-fiten ve'l-ḥavâdis" başlığı ile bu konuya ayırmıştır (nşr. Muhammed Muhriz ve dğr., Riyad, ts.). Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin Şîr-İmâmî rivayetlerin tamamını içine alacak şekilde hazırladığı *Biḥârü'l-envâr*'ın XXVIII. cildi (Kitâbü'l-Fiten ve'l-miḥen) aynı muhtevayı işlemektedir (Beyrut 1403/1983, 110 cilt halinde).

Fiten ve melâḥim konusunda müstakil olarak kaleme alınan eserlere gelince bunlar arasında, Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen ve *Melḥame* adını taşıyan eser (British Museum, Or. nr. 5907); Ebû Ma'sher el-Belhî'nin *Kitâbü'l-Melâḥim*'i (Şîraz Kitâbhâne-i Millî-i Fars, nr. 248/3); Hubeyş et-Tiflîsî'nin Farsça *Uşûlü'l-melâḥim*'i (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2706); Nuaym b. Hammâd'ın *el-Fiten ve'l-melâḥim** (nşr. Süheyl Zekkâr, Dimaşk 1991; Beyrut 1414/1993); İbn Tâvûs'un *el-Melâḥim ve'l-fiten fi zuḥûri'l-gâ'ibi'l-muntaẓar* (Necf 1365, 1368, 1382/1963; Beyrut 1398, 1408/1988; eser *et-Teşrif bi'l-minen ve't-ta'rif bi'l-fiten* şeklinde de anılmaktadır; bk. Kohlberg, s. 60-61); Ebû Ubeyde Mâhir b. Sâlih Âl-i Mübarek'in *er-Risâle fi'l-fiten ve'l-melâḥim ve eş-râtû's-sâ'a* (Beyrut 1972); Hasan el-Mustafavî'nin *el-Ḥakâ'ik fi târiḥi'l-İslâm ve'l-fiten ve'l-aḥdâs* (Kum 1410); Ahmed İzzeddin el-Beyânûnî'nin *el-Fiten* (Beyrut 1392/1972; 1406/1986) ve Hişâm Cuayt'ın *el-Fitne* (Beyrut 1993) adlı eserleri sayılabilir. Âgâ Büzûrg-i Tah-rânî, Şîr literatüründe önemli bir yer tutan fiten ve melâḥimle ilgili eserlerin geniş bir listesini vermektedir (*ez-Zer'â*, XVI, 112-114; XXII, 187-190).

Fiten ve melâḥimle ilgili olarak sadece adları bilinen bazı eserler de vardır. İbnü'n-Nedîm'in kaydettiği Abdân el-İsmâilî, Ebû'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd

el-İyâsî ve İsmâil b. Mihrân'a ait *Kitâbü'l-Melâḥim*'lerle (*el-Fihrist*, s. 240, 245, 279), Ebû İshak İsmâil b. İsâ el-Attâr ve Osman b. Ebû Şeybe adlı müelliflere nisbet edilen *Kitâbü'l-Fiten*'ler (a.e., s. 122, 285); Bağdatlı İsmâil Paşa'nın Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed el-Küfî'ye nisbet ettiği *Kitâbü'l-Fiten ve'l-melâḥim* (*İzâḥu'l-meknûn*, II, 317), ayrıca Devrakî, Ali b. Hasan b. Faddâl, Muhammed b. Hasan es-Saffâr el-Kummî ve Ebû'l-Hasan Berzec el-Küfî adlı müelliflere nisbet ettiği *Kitâbü'l-Melâḥim*'ler de (a.e., II, 336) bu gruba girer. İmâmiyye Şîası'nın ünlü bilgini İbn Şâzân en-Nisâbüri'ye *Kitâbü'l-Melâḥim* adlı bir eser nisbet edilmektedir (Kays Âl-i Kays, III, 41; ayrıca bk. *İzâḥu'l-meknûn*, II, 336). Müsteşrik Kohlberg, Ebû'l-Hüseyn İbnü'l-Münâdî'nin bir *Kitâbü'l-Melâḥim*'i bulunduğunu belirtir (*A Medieval Muslim Scholar at Work*, s. 245-246). Pek çok kaynakta, Endülüslü kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî'nin *Kitâbü'l-Fiten ve'l-melâḥim* (*el-Fiten ve mā verede fihâ veya es-Sünenü'l-vâride fi'l-fiten*) adıyla bir eseri yazdığı kaydedilmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1445; Dâni, nâşirin mukaddimesi, s. H; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurra*, II, 776). Nuaym b. Hammâd'ın günümüze ulaşan *Kitâbü'l-Fiten ve'l-melâḥim* adlı kitabını, *el-Melâḥim ve'l-fiten fi zuḥûri'l-gâ'ibi'l-muntaẓar* adlı eserinde tanıtarak özetleyen İbn Tâvûs, aynı eserde Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Yahyâ en-Nisâbüri ve Ebû Sâlih es-Süleyfî (es-Selîlî [?]) b. Ahmed adlı müelliflere ait *Kitâbü'l-Fiten*'lerin de tanıtımını yapmıştır (s. 93-139, 141-165; ayrıca bk. Kohlberg, s. 169). Batı kaynaklarında Ebû'l-Alâ el-Hemedânî'nin *Kitâbü'l-Fiten* adlı bir eser kaleme aldığı kaydedilmektedir (Kohlberg, s. 168).

BİBLİYOGRAFYA:

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ftn" md.; *Li-sânü'l-ʿArab*, "ftn", "lhm", "hrc" md.leri; *et-Ta'rifât*, "ftn" md.; *Firûzâbâdî*, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, "ftn", "lhm" md.leri; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luḡa*, "ftn, lhm" md.leri; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1156; *Tâcû'l-ʿarûs*, "ftn", "lhm", "hrc" md.leri; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "lhm" md.; a.mlf., *el-Kâmil*, III, 503-511; *Kâmus Tercümesi*, "ftn", "lhm", "hrc" md.leri; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "lhm" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ftn" md.; a.mlf., *Miftâḥu künûzi's-sünne*, "fiten" md.; Y. Kucman, *Kâmûsü'l-İbrî-ʿArabî*, "ftn", "lhm" md.leri; *el-Muvaṭṭa*, "Kurʿân", 33; *Müşned*, I, 439, 448; III, 265, 342; IV, 182, 273, 294; V, 25, 278, 284, 389, 445; VI, 52, 97; *Buhârî*, "Fiten", I, 4, 5, 6, 17, 23, 25, "Menâkıb", 25, "Cenâ'iz", 3; *Müslim*, "İlim", 11, "Fiten", 1, 9-13, 17-19, 22-25, 26-28, 53-54, 56, 72-73, 130, "Zekât", 158-160, "İmân", 287; İbn Mâce, "Fiten", 3, 10, 12, 14, 24, 25-26, 33; Ebû

Dâvûd, "Fiten", 1, 2, 3; Tirmizî, "Fiten", 24, 25, 27, 31, 32, 59, 60, "Menâkıb", 18, "Tefsîr", 7; Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-ebşâ* (nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azamın Beş Eseri içinde), İstanbul 1981, s. 44; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 122, 240, 245, 279, 285, 318; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 162; Câhiz, *el-Ösmâniyye* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1374/1955; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 215, 326; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâse), s. 362; Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, I, 461-462; VI, 218; XIII, 473-475; XVI, 162, 196-197, 200, 235; a.mlf., *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 148; V, 48, 72, 384, 393, 482-495; VI, 142, 174, 581; VII, 320, 422; X, 28; Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten ve'l-melâhim* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1993, s. 18-19; Eş'arî, *Ma'kâlât* (Ritter), s. 451-452; Makdisî, *el-Bed' ve'l-târîh*, II, 133, 165; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 78-81; Dâ-nî, *et-Tefsîr* (nşr. O. Pretel), İstanbul 1930, nâşirîn mukaddimesi, s. H; Hâkim, *Müstedrek*, III, 366; Gazzâlî, *İhyâ*, II, 437; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 152; Kurtubî, *et-Tezkire* [baskı yeri ve tarihi yok], s. 523-712; Kazvînî, *Müfîdû'l-ûlûm*, Beyrut 1985, s. 452; İbn Teymiyye, *Tefsîru sûreti'l-Keuşer* (Mecmû'atü'r-resâ'il-i'l-müniriyye içinde), Riyad, ts., I, 244; a.mlf., *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 77, 79; XIII, 255; a.mlf., *el-İstikâme* [baskı yeri ve yılı yok], II, 290-291; a.mlf., *Minhâcû's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Riyad 1986, VI, 259; Zehebî, *A'lamü'n-nübela*, IV, 200; X, 600, 609; a.mlf., *Ma'rife-tü'l-kur'â* (nşr. Tayyar Altıkulaç), İstanbul 1995, II, 776; İbn Kesir, *en-Nihâye* (Ebû Abbe), I, 72; a.mlf., *el-Bidâye*, VI, 191; VII, 253, 285-290; İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 821 vd.; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Sa'd), XXVII, 4-5; a.mlf., *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1971, I, 13; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 462; Tecrid Tercemesi, Mukaddime, I, 98-99; Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffâ*, Beyrut 1991, V, 525, 543; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, XIV, 113; Begavî, *Mesâbihu's-sünne*, Beyrut 1987, III, 465; Süyûtî, *el-Haşâ'îşü'l-kübrâ*, Kahire 1967, II, 233, 239; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 79; Kırmânî, *Şerhu'l-Buhârî*, Beyrut 1981, VII, 55; Keşfü'z-zunûn, II, 1445; Şah Veliyyul-lah ed-Dihlevî, *Hüccetüllâhi'l-bâlgâ*, Kahire, ts., II, 877; Siddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ûlûm*, Beyrut 1978, II, 518-519; Ali el-Kârî, *el-Maşnû' fi ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû'*, Riyad 1984, s. 211-212, 221; a.mlf., *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-*

aḥbârî'l-mevzû'a, Beyrut 1971, s. 399; *İzâhu'l-meknûn*, II, 317, 336; Azîmâbâdî, *'Aunü'l-ma'bûd*, XI, 407-408; İbn Tâvûs, *el-Melâhim ve'l-fiten fi zuhûri gâ'ibi'l-muntaẓar*, Beyrut 1408/1988; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, IX, 504-507; Muhammed b. Abdülvehhâb, *el-Mu'ellefât*, Riyad 1398; İsmail Hakkî İzmirli, *Sîger-i Celile-i Nebeviyye*, İstanbul 1332, s. 138-154; Elmalılı, *Hak Dinî*, II, 1090-1091; Ömer Rıza Doğrul, *Sadr-ı İslâm*, İstanbul 1928, VIII, 35-46; IX, 55-56; Brockmann, *GAL Suppl.*, I, 799; Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Beyrut 1968, II, 530; Sezgin, *GAS*, VII, 43-46, 64, 212, 314-317; J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1975, s. 36-37; M. Bâkir el-Meclisî, *Bihârü'l-enûâr*, Beyrut 1983, XXVIII, 37; M. Dervîş el-Hût, *Esne'l-me'tâlib fi eḥâdisi muhtelifi'l-merâtib*, Beyrut 1983, s. 372; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'a ilâ teşâ-nifi's-Şî'a*, Beyrut 1983, XVI, 112-114; XXII, 187-190; E. Sivan, *Radical Islam: Medieval Theology and Modern Politics*, London 1985, s. 90; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn*, III, 41; G. van Vloten, *Emevî Devrinde Arap Hakimiyeti* (trc. Mehmet S. Hatiboğlu), Ankara 1986, s. 65-70; Ahmed İzzeddin el-Beyânûnî, *el-Fiten*, Beyrut 1986, s. 7; Nâsirüddin el-Elbânî, *Za'rfü Süneni İbn Mâce*, Beyrut 1988, s. 318-336; Mâhir b. Sâlih, *er-Risâle fi'l-fiten ve'l-melâhim ve eşrâti's-sâ'a* [baskı yeri yok] 1989; Hasan Mustafavî, *el-Haḳâ'ik fi târîhi'l-İslâm ve'l-aḥdâs*, Kum 1410; Ali Nemâzî, *Müstedrekü Seftneti'l-bihâr*, Tahrân 1404, VI, 192-201; İlyas Çelebi, *İslâm İncisinde Gayp Problemi* (doktora tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İSAM Ktp., nr. 11.538, tür.yer.; E. Kohlberg, *A Medieval Muslim Scholar at Work*, Leiden 1992, s. 60-61, 142-152, 168, 169, 245-246; Hişâm Cuayt, *el-Fitne*, Beyrut 1993; Abdulkader Tayob, "An Analytical Survey of el-Tabarî's Exegesis of Cultural Symbolic Construct of Fitna", *Approaches to the Qur'an*, London 1993, s. 158; Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübrâ*, Kahire, ts.; E. H. A. Juyinboll, "The Date of the Great Fitna", *Arabica*, XX/2, Leiden 1973, s. 142-159; D. B. MacDonald, "Melâhim", *İA*, VII, 659-661; a.mlf., "Kıyâmet", a.e., VI, 779; A. Ateş, "Muhyî'd-Din Arabî", a.e., VIII, 547; Abdülkerim Özyıldırım, "el-Bidâye ve'n-nihâye", *DİA*, VI, 132; Metin Yurdagör, "Cefr", a.e., VII, 217-218.

İLYAS ÇELEBİ

el-FİTEN ve'l-MELÂHİM

(الفتن و الملاحم)

Nuaym b. Hammâd'ın

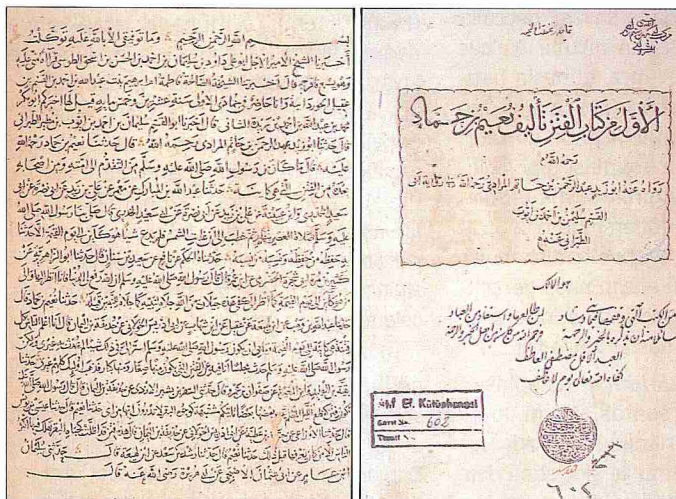
(ö. 228/843)

fiten ve melâhime dair eseri.

Fiten ve melâhim*le ilgili rivayetlerin herhangi bir değerlendirilmeye tâbi tutulmadan bir araya getirildiği eser kendi alanında kaleme alınmış ilk kitap olup Nuaym'ın talebelerinden Abdurrahman b. Hâtîm el-Murâdî tarafından rivayet edilmiştir. Eserde konular sistematik açıdan iyi sayılmayacak bir şekilde ve zaman zaman tekrarlanmak suretiyle işlenmiştir. Kitap on bölümden (cüz) meydana gelmektedir. Birinci bölümde Hz. Peygamber'den sonra meydana gelecek fitne*lerle bunların tarihleri; ikinci bölümde fitne anında yapılması gereken şeyler, bazı sahâbîlerin gördükleri fitnelerden sonra duydukları pişmanlık, halifelik ve halifeler; üçüncü bölümde Emevîler ve Abbâsîler dönemindeki fitneler, Abdullah b. Zübeyr fitnesi ve bunların mücadelesi; dördüncü bölümde Şam'da meydana gelecek olaylara dair haberler; beşinci bölümde Mehdî'nin ismi, nesebi, özellikleri, ortaya çıkışı ve ömrü; altıncı bölümde İstanbul'un fethi; yedinci ve sekizinci bölümlerde decâl, Hz. İsâ, Ye'cûc ve Me'cûc; dokuzuncu ve onuncu bölümlerde dâbbetü'l-arz ve diğer bazı kıyamet âlemleriyle Habeşliler ve özellikle Türkler hakkındaki olumsuz rivayetler zikredilmektedir.

Eser, ihtiva ettiği rivayetler bakımından bir hadis kitabı olmaktan çok bir tarih kitabı mahiyeti taşımaktadır. Nitekim bazı muhaddislerin Nuaym b. Hammâd hakkındaki değerlendirmeleri de bunu doğrular niteliktedir. Ebû Arûbe, Nuaym'ın durumunun "biraz karanlık" olduğunu söylemekte, Nesâî de onun rivayetlerinin hüccet kabul edilemeyeceğini bildirmektedir. Zehebî, Nuaym'ın bir "ilim deryası" olduğunu kabul etmekle birlikte rivayetlerini benimseyemediğini belirtmekte ve eserinde pek çok münker ve kabul edilmesi imkânsız rivayet bulunduğunu kaydetmektedir (*A'lamü'n-nübela*, X, 600, 609). Kurtubalî muhaddis Mesleme b. Kâsim da bu görüşe katılmaktadır (İbn Hacer, X, 462).

el-Fiten ve'l-melâhim'de Hz. Peygamber'e nisbet edilen rivayetlerin sayısı pek az olup gayb ile ilgili konularda bile sahâbe ve tâbiînin görüşleri nakledilmiştir (s. 169-171, 185). Nitekim Abbâsî dö-

Nuaym
b. Hammâd'ın
*el-Fiten
ve'l-melâhim*
adlı eserinin
unvan sayfası ile
ilk sayfası
(Anf Endi Ktp.,
nr. 602)